

plans; O. Dovzhenko is considered as the «own» and as the «other» to a certain extent, despite the fact that he was limited by the Communist system.

The conclusion is made that further study of I. Bahrianyi's dramas is possible both with the extension of the Soviet literary context, for example, the early P. Tychyna's and M. Rylskiy's poetry collections and with the adding of the artistic heritage of the MUR's famous writers.

Key words: the value discourse, the «other» in culture, «own»/ «alien», the emigration, the Second world war.

УДК 82-84(477) : 17.023.32

КОРНЄВА Людмила

ТРАДИЦІЇ ЕТНОСУ В УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ ПРО СІМ'Ю

У статті розглянуто прислів'я про сім'ю, які репрезентують один із фрагментів мовної картини світу українського етносу. Досліджено систему традиційних поглядів українців на родину та родинне життя, виокремлено головні особливості укладу патріархальної сім'ї. Особливу увагу зосереджено на основних ціннісних установках, що стосуються одруження, характеристик молодят, сімейного життя та виховання дітей. Висвітлено вияв окремих гендерних стереотипів, зафіксованих у пареміях.

Ключові слова: мовна картина світу, прислів'я, сім'я, сімейні цінності, гендерні стереотипи.

У центрі сучасних антропоцентрично орієнтованих лінгвістичних досліджень знаходяться питання про те, як людина відображає світ навкруги, як перетворює його у свідомості і як, нарешті, репрезентує цю пізнавальну діяльність у мові, створюючи мовну картину світу. Вченими доведено, що всі мовні одиниці відображають культуру народу й особливості його світосприйняття, разом з тим деякі з них містять не тільки універсальні, а й специфічні характеристики матеріального та духовного життя нації.

Колективні уявлення, ціннісні установки та стереотипи нації найповніше вербалізуються у традиційних фольклорних текстах,

перш за все – у прислів'ях, образних висловах повчального характеру. Саме ці одиниці мови, узагальнюючи житейські спостереження народу, різнобічно й максимально сконденсовано відтворюють його історію, ментальність та світосприйняття так само, як традиції, моральні норми, звичаї, здоровий глузд та гумор. Окрім того, прислів'я довго й активно побутують без суттєвої зміни форми і значення, що свідчить про тривкість віками закладених у них ціннісних орієнтирів, які відображають філософію та психологію етноспільноти.

Значне місце в паремійному фонді українського народу займають прислів'я про сім'ю та родинні стосунки, оскільки однією з головних особливостей нашої нації є культ сім'ї та міцної родини. Звичайно, прислів'я створювалися в різні часи, вони пов'язані з певними соціально-історичними періодами й відображають різні етапи розвитку людської свідомості. Однак паремії містять і канонізовані зразки мислення та поведінки, як етнічні, так і загальнолюдські. Ці фольклорні тексти дають можливість визначити й первинні автентичні національно-культурні народні ціннісні пріоритети, типові явища сімейного життя українців. Вони так чи інакше диктують модель поведінки у значущих життєвих ситуаціях, висловлюють народне кінцеве судження, пропагують сімейні ідеали, застерігають від помилок, тобто виховують людину. А в умовах глобалізації та знеособнення дають їй можливість усвідомити власну національно-культурну ідентичність.

Прислів'я як культурні феномени вивчалися представниками різних наук: філософами (А. Мельникова, Т. Тийттанен), етнопсихологами (Д. Бейтель, Р. Гіббс), пареміологами (А. Крікман), лінгвістами (І. Голубковська, С. Єрмоленко, Н. Коваленко, Л. Полюга та ін.). Різноманітні вияви універсального й національного у прислів'ях на матеріалі багатьох мов аналізувалися у працях українських вчених І. Голубковської, В. Мокієнка, В. Пирогова, З. Коцюби, гендерні особливості паремій розглядали Т. Склярук, В. Пукач. Є дослідження, присвячені порівняльному вивченню прислів'їв про сім'ю у слов'янських, германських та романських мовах (І. Осовська, Г. Добровольська). Однак до цього часу у вітчизняному мовознавстві не здійснювався

системний аналіз паремій як прецедентних текстів, що узагальнюють традиційні погляди українців на інститут сім'ї.

З огляду на сказане вище, мета нашої статті – дослідити систему стереотипних уявлень українського етносу про сім'ю та сімейні цінності, об'єктивовану у прислів'ях, – є актуальною. Ми розглянемо тематику та специфіку паремійної вербалізації національних поглядів на сім'ю, виокремимо основні особливості традиційного родинного укладу українців та головні сімейні цінності народу, прослідкуємо вияв деяких гендерних стереотипів у прислів'ях. Джерелом фактичного матеріалу були збірки «Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру» (Упор. Пазяк М. М. – К., 1990), «Українські прислів'я, приказки і таке інше» (Укл. М. Номис. – К., 1993), «Українські народні прислів'я та приказки» (Ред. М. В. Сидоренко. – К., 1963).

Сім'я – соціальний інститут, формування, існування й розвиток якого пов'язані з життям суспільства. Вона виконує низку функцій, серед яких найбільш традиційними й усталеними є господарсько-економічна, репродуктивна, освітньо-виховна, первинного соціального контролю (моральна регламентація поведінки членів сім'ї в різних сферах життєдіяльності), духовного спілкування, соціально-статусна (надання певного соціального статусу членам сім'ї), психотерапевтична (дозволяє членам сім'ї задовольняти потреби в симпатії, повазі, визнанні, емоційній підтримці, психологічному захисті) [1]. Процес створення сім'ї, її життя обумовлені ціннісно-нормативними регуляторами: залицяння, вибір шлюбного партнера, сексуальні стандарти поведінки, норми, якими керуються дружина й чоловік, батьки та їхні діти тощо. Усі традиційні функції сім'ї та її цінності знайшли відображення у прислів'ях нашого народу

Як ми зазначали, для українців з давніх-давен був властивий культ домашнього вогнища, культ Роду. Вони мали у своєму пантеоні навіть божества, що опікувалися родиною, – Рід і Рожаницю. Людина не мислила існування без сім'ї, без домашнього вогнища – *«Без сім'ї немає щастя на землі»*; *«Сім'я міцна – горе плаче!»*. Жити без зв'язків із родом та родинної підтримки важко: як *«нема роду-родиночки»*, то *«ні до чого*

притулитися», «нікому порадоньки дати»; «Без роду, без плем'я – без привіту, без совіту». Тільки незначна кількість прислів'їв висловлює критичне ставлення до родини: «Своїх багато, а як прийшлося топитися, то ні за кого й вхопитися»; «При добрій годині – брати й побратими, а при лихій годині – нема й родини».

Започатковує сім'ю шлюб, тому він мислиться як обов'язковий, надзвичайно важливий та вирішальний крок у житті кожної людини. Численні українські прислів'я стверджують, що жінка і чоловік – єдине ціле, один без одного вони неповноцінні: *«Без жінки мужчина – як без хвоста скотина»; «Без мужа жона кругом сирота».* Цікаво, що в більшості подібних паремій йдеться про необхідність створення сім'ї будь-якою ціною і висловлюється ця думка переважно від імені жінки: *«Хоч за старця, аби не остаться», «Хоч за вола, аби дома не була».* Імовірно, це пов'язано з тим, що самотня жінка, яка не вийшла заміж, не лише не викликала співчуття до своєї нещасливої долі, але й засуджувалася за невиконання свого найпершого обов'язку – народити й виховати дітей: *«Перестояна трава – ні сіно, ні солома; стара дівка – ні жінка, ні вдова».*

Шлюб, на думку народу, береться на все життя (*«Се не на рік, а на цілий вік»; «З ким вінчатися, з тим і кінчатися»*), він накладає на людину нові серйозні обов'язки (*«Заміж іти – треба знати, що нема ні вислуг, ні відставки»; «Не штука женитися, та треба журитися, треба миски, треба ночов і колиски»*), тому й одруження вимагає тверезої розсудливості (*«Перш ніж одружитись, треба роздивитись»*).

Українська народна мудрість, зафіксована у прислів'ях, ретельно й передбачливо репрезентує всі етапи побудови та існування дружної, здорової та міцної сім'ї, дає поради щодо характеристик майбутнього чоловіка чи дружини, одруження, сімейного життя, виховання дітей, налагодження стосунків із нерідними членами родини, застерігає від помилок.

Наші предки вважали, що одружуватися треба неодмінно в молодості: *«Їж з голоду, а люби змолоду».* Громада схвально ставилася до раннього шлюбу (як правило, його брали у 18 – 20 років), і в цьому був життєвий сенс: *«Не журишь, рано вставши,*

молодим женившись: рано вставиш – багато зробиш, молодим женившись – дітей до розуму доведеш. Засуджували лише тих молодят, що не розуміли своєї відповідальності перед сім'єю, не могли її матеріально утримувати (це, переважно, стосувалося чоловіка): *«Сорочки немає, а женитися гадає»*; *«Женитися пробі, а хліба врізати не вміє»*.

Прислів'я містять цілу низку настанов щодо вибору чоловіка та дружини. Перш за все вони застерігають від нерівного шлюбу: *«Не спаруєш голубки до півня, бо голубка півневі не рівня»*. В Україні, за твердженням науковців [3], існував принцип національної ендогамії (від грецького *endon* – усередині), коли українці одружувалися з українцями і надзвичайно рідко – з представниками інших етносів. Таке негативне ставлення до шлюбу з «чужинцем» пояснювалося не расовими, а прагматичними міркуваннями: відмінність і несумісність традиційних устоїв призводять до незлагоди в сім'ї. Переважно молоді люди, що одружувалися, були односельчанами й дуже рідко – з інших сіл. Основою такого звичаю було бажання краще пізнати ту родину, з якою мали породичатися, бо *«Які мамка і татко, таке і дитятко»*; *«Яке дерево, такі й одростки»*.

Нерівними серед українців вважалися і шлюби з великою різницею у віці, бо вони теж були приречені: *«Старого любить – тільки дні губить»*; *«Оце тобі, бабусю, наука – не ходи заміж за внука»*. І хоча були прислів'я на зразок *«За молодим весело жити, а за старим затишно»*, вони не відображали загальної традиції – виходити заміж за ровесника або не на багато старшого хлопця. Окрім того, ендогамія в українців мала й соціальний характер [3], тобто обранець мав бути рівний за багатством і походженням, щоб у майбутній сім'ї ніхто не міг докоряти один одному: *«Багатую взять – буде попрікати»*; *«Є в неї воли та корови, але нема з нею любої розмови»*.

Основою для шлюбу була не вигода, а щира взаємна любов (*«Не з багатством жить, а з людиною»*), яка наділяє кохану людину чарівними рисами: *«Кому – як мара, а йому – як зоря»*; *«Людям таке, як постіл, а мені таке, як сокіл»*. Однак прислів'я попереджають, що приваблива зовнішність – не показник гарної

дружини (*«Всі дівчата – голуб'ята, а де ж ті чортіві баби беруться»*), тому радять: *«Траву дивись удень, як обсохне роса, а дівку у будень, як невбрана і боса»*.

На народну думку, не краса, а інші якості бажані для майбутньої пари, саме їх наявність мала забезпечити щасливе та спокійне подружнє життя. Зокрема, дуже високо цінувалися доброта, розум, моторність як у жінок, так і в чоловіків: *«Не шукай красоти, а шукай, доброту»*; *«Краще жінка сварлива, ніж дурна»*; *«Не біда, що чорна, аби проворна»*; *«Поганий на вроду, та гарний на вдачу»*; *«На красивого чоловіка дивитись гарно, а з умним жити легко»*. Серед рис, які необхідні нареченим, називалися правдивість і щирість, чесність і благородство, хазяйновитість, прагнення мати дітей і виховувати їх, рішучість і відважність у боротьбі за сімейне щастя. Коли йдеться про дівчат, то поціновувалися ще й честь та цнотливість: *«Пряди, дівко, не лінуйся, а з хлопцями не балуйся»*; *«Честь дівоче щастя береже»*. Молодь виховувалася на християнських засадах і народній моралі, тому панувала думка, що статеве життя можливе лише в подружжі. Інтимні дошлюбні стосунки засуджувалися церквою і громадою, причому жінкам перепало більше (*«Дурна дівка, як двері розкриті»*), а чоловіків м'яко попереджали: *«Любиш – люби, а не любиш – не води»*.

Ми згадували, що для українців сім'я значила багато, для них – це спокій, безпека, згода, традиції. Побудувати справжню міцну сім'ю – це багатогранна та кропітка робота чоловіка й дружини (*«Не хвались жінкою в сім день, а в сім літ»*), адже шлюб їх нерозривно пов'язує (*«Батьки берегли дочку до вінця, а чоловіку берегти її до кінця»*). Украй негативно ставилися в народі до розлучення та подружньої зради (*«Жінка перша від бога, друга – від людей, третя – від чорта»*), звідсіля й застереження: *«Жінка – не рукавиця, мінять жінку не годиться»*; *«Драний кожух – не одежа, чужий чоловік – не надежа»*.

Запорукою щасливого сімейного життя українці вважали взаєморозуміння, обопільну повагу та добре ставлення один до одного: *«Як чоловік жінку любить, то й лиха жінка доброю буде»*; *«Поможи боже нежонатому, а жонатому жінка допоможе»*.

Жінка мала бути покірною, лагідною, розумною: *«Гарна пава пером, а жінка норовом»; «Добра жінка – мужеві своєму – вінець, а зла – кінець»*. Чоловік – добрим, поступливим, працьовитим: *«Коло доброго чоловіка і жінка як квітка»; «Дерево шанують, як родить, а чоловіка, як добре робить»*. Звичайно, навіть у дружній сім'ї бувають негаразди, бо *«В подружжі, як надворі: буде сонце, будуть і хмари»*. Однак сімейні проблеми не слід розголошувати (*«Мовчок: розбив тато горцюк, а мати два, та ніхто не зна!»; «Вчи жінку без дітей, а дітей без людей»*), оскільки не громаді їх судити (*«Між чоловіком і жінкою один бог суддя»*).

Не оминають прислів'я і те, що шкодить добрим взаєминам між чоловіком і жінкою та псує атмосферу сім'ї. Причинами родинних проблем найчастіше можуть бути: негарна зовнішність (*«Була дівка на всю вулицю, а стала як баба на всю піч»*), недобрый характер (*«Від вогню, води і злої жони – боже борони»; «Мужичок з кулачок, а зла як у козла»*), пияцтво (*«Коли п'яниця в шинку скаче, то жінка вдома плаче»*), недбайливість та лінощі (*«Лучче чорта тримать, ніж ледачу жінку мать»; «За ледачим чоловіком жінка марніє, за хорошим – молодіє»*), сварки та бійки (*«Пий пиво – та не лий, люби жінку – та не бий!»; «Жінка доти любя, доки не візьме за чуба»*), брехня й лицемірство (*«В людях Ілля, а вдома свиня»*), ревності (*«Не дай бог коня лінивого, а чоловіка ревнивого!»*), подружня зрада (*«На чужих жінок не задивляйся, а за своєю подивись»; «Чужого чоловіка полюбити – себе погубити»*).

Зазначимо, що в пареміях, пов'язаних з подружнім життям, відображаються й гендерні стереотипи, тобто узагальнені уявлення про те, якими є чоловіки й жінки. Вони виявляються переважно в гендерно-рольових стереотипах, що «стосуються прийнятності різноманітних ролей і видів діяльності для чоловіків і жінок» [2, с. 158]. Ці усталені судження, з одного боку, відповідають ціннісним уявленням патріархального суспільства, а з іншого – демонструють специфічні гендерні норми, притаманні українській сім'ї. Особливо добре це прослідковується у прислів'ях, що відповідають на вічне питання: «Хто в домі господар?».

На перший погляд здається, що родинна ідеологія паремій відтворює традиційну модель «чоловік-хазяїн та жінка-

домогосподарка», де чоловік головує, а жінці відводиться підпорядкована роль: *«Куди голка, туди й нитка, куди чоловік, туди й жінка»*; *«Не кланявся дід бабі і не буде»*. З іншого боку, усупереч наведеним твердженням визнається: *«Чоловік у домі голова, а жінка – шия»*; *«Жінка за три угли хату держить, а чоловік – за один»*. На нашу думку, ці прислів'я підкреслюють важливість дружини в організації та покращанні сімейного життя: чоловікові потрібна сильна жінка, жінка-помічниця, жінка-порадниця, а не жінка-атрибут господарства (*«Жінка чоловікові подруга, а не прислуга»*), від неї врешті-решт залежить щастя й добробут (*«Чоловік здуріє – півдому згорить, а жінка здуріє – усе пожежею піде»*).

Українці, таким чином, ще здавна вважали, що стосунки в родині повинні будуватися на визнанні рівноправності чоловіка і дружини, але головну відповідальність в сім'ї несе все ж таки чоловік. У прислів'ях засуджується вищість жінки над чоловіком, її диктат, недотримання традиційних ролей, коли *«Іван носить плахту, а Настя булаву»*; *«Горе дворові, де корова розказ волові»*.

Народ сформував і уяви про те, як розподіляються обов'язки в сім'ї: дружина – хранителька домашнього вогнища, чоловік працює поза хатою (*«Без хазяїна двір, а без хазяйки хата плаче»*; *«Чоловікові – мішок, а бабі – горщик»*). Прерогативою жінки було й виховання дітей.

Як ми вже зазначали, справжній сенс подружнього життя для українського етносу – мати дітей. Повноцінною сім'я стає лише тоді, коли в ній з'являються діти: *«Без гілок – не дерево, без дітей – не сім'я»*; *«Хата з дітьми – базар, а без них – кладовище»*. Діти не тільки зміцнюють сім'ю, а й прикрашають життя, дарують радість, вони – дар Божий. Не випадково їх порівнюють з квітами чи зірками: *«Малі діточки – що ясні зірочки: і світять, і радують у темну ніченьку!»*; *«Діти – як квіти: поливай, то ростимуть»*.

Піклуватися про дітей – це святий обов'язок батьків, постійна турбота й важка робота (*«Соловей співа, поки дітей нема»*), що з роками не стає легшою *«Від малих дітей болить голова, а від великих – серце»*). Дітей, вважали українці, треба пестити,

приділяти їм велику увагу, віддавати тепло й ласку (*«Не доспи, не доїж, а дитину потіш!»*), бо своя дитина – найкраща (*«Дитина хоч кривенька, та батькові-матері миленька»*). Та, мабуть, більш важливим завданням для батька й матері було виховання дітей: *«Умієш дітей родить – умій же їх і вчить!»*.

Народ здавна стверджував, що основним чинником у формуванні особистості є сім'я: *«Яке дерево, такі його квіти; які батьки, такі й діти»*. Загальний мікроклімат родини, домашнє тепло, затишок і захист, сімейна злагода, особистий приклад батьків – все це відіграє важливу роль у вихованні дітей. При чому, як свідчать прислів'я, виховувати дітей необхідно змалечку: *«Гни дерево, поки молоде, учи дітей, поки малі!»*.

Оскільки факт народження дитини сприймався як поява ще одного помічника, велике значення надавалося трудовому вихованню: *«Ледача та дитина, котрої батько не вчив»*. Керуючись принципом *«Калачі не ростуть на печі»*, дітей вже з п'яти років долучали до хатньої роботи, а з шести вони починали скотарити. Щоб бути гарним господарем, дитина мала вирости не тільки працелюбною, а й розумною: *«Без розуму ні сокирою рубати, ні личака в'язати»*; *«Розумний всякому дає лад»*.

Дбали в українській сім'ї і про морально-етичні засади виховання, які здебільшого опиралися на християнський світогляд. Гостинність, вірність у дружбі, щирість, відвертість, совісність, скромність – ці якості завжди цінувалися в народі. Дітей вчили бути добрими та чесними, вважаючи злість, крадіжку і брехню гріхами, які доведеться спокутувати: *«Вчи на добре сина, а то буде псина»*; *«Мій батько не брехав і мені не велів»*. Виявом любові та добра була пошана до батьків і старших, до їх порад прислухалися, їм допомагали, доглядали у старості: *«Шануй батька й неньку – буде тобі скрізь гладенько»*; *«Годуй діда на печі, бо й сам там будеш»*. Тому, зважаючи на українську ментальність, дуже дивними здаються ті прислів'я, де йдеться про неповагу до старих батьків: *«Охотніше один батько вигодує десять дітей, ніж десятеро дітей одного батька»*; *«Старе, як гнила колода, нікому не потрібне»*.

Народ радив виховувати дітей переважно словом і любов'ю, бо суворість та фізичні покарання відчужують їх, роблять потайливими й навіть жорстокими: *«Не вчи дитину штурханцями, а хорошими слівцями»*. У той же час батьків застерігають від сліпої любові, яка теж калічить дитину: *«Хто дітям потаче, той сам плаче»*. Розумно люблять дітей ті батьки, що єдині у своїх вимогах, які ніжність не доводять до розпешеності, піклування – до потурання примхам, вимогливість поєднують з повагою до особистості дитини: *«Коли батько каже «так», а мати – «сяк» – росте дитина, як будяк»*; *«Дитину люби, як душу, а тряси, як грушу»*.

Загалом, прислів'я свідчать, що з батьком і матір'ю пов'язується утвердження добра, правди та справедливості (*«Тільки в світі правди, що рідний отець і мати»*). Вони вказують на велику силу материного та батькового слова (*«Батькова та материна молитва із моря викидає, а прокльони в калюжі топлять»*), говорять про важку сирітську долю (*«Сиротою жити – сльози лити»*). Однак, у стереотипному колективному баченні ролі батьків у вихованні були різними.

Батько – охоронець, годувальник сім'ї (*«Сім'я без батька, як хата без даху»*), його слово – закон (*«Батькова лайка дужча за материну бійку»*), він більш вимогливий і стриманий на ласку (*«Батько – не мати, не поцілує і не приголубить»*). Особливий статус батька в українській родині, який Б. Цимбалістий визначає як «грізний, недоступний, лише караючий авторитет» [5, с. 86], засвідчують паремії, що порівнюють батька з Богом: *«Отець – як Бог»*; *«Шануй батька та Бога – буде тобі всюди дорога»*. Батько у свідомості українців, як і Бог, незламний та неосудний; пор.: *«З Богом не будеш судитися» – «Діти батька не учать (не судять)»*.

Але головне місце в житті дитини, на думку народу, належить матері, в ієрархії сімейних стосунків її функції домінують, вона Берегиня домашнього вогнища, втілення правікової мудрості, доброти та любові [4, с. 61]: *«Нема у світі цвіту цвітнішого над маківочки, нема ж і роду ріднішого над матіночки»*. Більша частина прислів'їв якраз і репрезентує материнство, що пояснюється роллю жінки у вихованні та матриархальним типом

української родини [5]. Недаремно характер вітчизняного патріотизму визначають як любов синів до матері (Україна-мати, ненька-Україна), а в релігійному житті домінує культ Богоматері.

Справжня мати нічого не пошкодує для своїх дітей, вона ніколи не залишить дитину в біді: *«За материною спиною як за кам'яною стіною»*; *«Молитва матері з дна моря рятує»*. Любов матері – найсильніша у світі, безкорислива й безмежна: *«Дитина плаче, а матері боляче»*. Якою б дитина не була, материнському серцю вона найкраща: *«Людя – як болото, матері – як золото»*; *«Кожна мати свою дитину хвалить, а чужу ганить»*. Мати зігріває дитину теплом і ласкою, виховує в ній доброту, плекає чуйність і доброзичливість (*«До людей по розум, до матері по серце»*). Вона піклується дітьми, часом боронить від гніву батька, хоча й сама може бути вимогливою, але *«Материн гнів, як весняний сніг: рясно випаде, та скоро розтане»*. Світле благородство й велика любов матері до дітей формує її авторитет та силу виховного впливу (*«Що мати навчить, того й батько не перевчить»*), а смерть матері призводить до розпаду родини (*«Батько вмере – то півсиротина, а мати – то вже ціла сирота»*). І хоча побуває в народі прислів'я *«Не та мати, що родила, а та, що вигодувала»*, мачуха ніколи не замінить рідну матір (*«Мати рідна б'є – так гладить, а мачуха і гладить – так б'є»*).

Сім'я в українців здавна розглядалася не як ізольована частина суспільства, а в тісній взаємодії з іншими членами роду. Звідси – широка представленість у прислів'ях батьків чоловіка і дружини, бабусь та дідусів, свояків, кумів тощо. Дошкульно висміювалася лише самозвана рідня: *«Ми родичі: ваші собаки їли, а наші на ваших через тин гавкали»*; *«Рідня як через дорогу навприсядки»*. Родичі повинні спілкуватися між собою, радитися, допомагати один одному, ділитися радістю й горем, без великої родини життя немає (*«Без сім'ї і без роду – хоч з моста та в воду»*). Однак паремії репрезентують і народні переконання про те, що стосунки між своїми нетривкі і стають взаєминами чужих, коли мова йде про матеріальні блага (*«Сват сватом, брат братом, а гроші не рідня»*).

З пошаною ставилися в родині до діда й баби, що допомагали ростити онуків, любили їх та пестили: *«Поки жива бабуся, я нікого не боюся»*; *«У кого єсть дід, у того єсть хліб»*. Дядьки, дядини, тітки, хоча й є кровними чи «своїми», однак надії на них мало: *«Дядько – не батько, а тітка – не мати»*.

Стосунки з «новими» родичами (свати, свекор, свекруха, тесть, теща, зовиця – чоловікова сестра, шурина, братова та ін.) переважно були не такими безхмарними: *«Сват – не родина, а що пасерб – не дитина»*; *«Зовиця, як синиця, – усе хвостом вертить»*; *«Зять любить взять, а шурина – очі жмурить, та не хоче дати»*. Пару невістка – свекруха, зять – теща взагалі постають у пареміях непримирими ворогами. Невістка – лінива та брехлива, свекруха – лиха, сварлива та несправедлива: *«Невісток багато, а хата не метена»*; *«Ані в селі, ні в місті не вір невістці» – «Свекруха – уїдлива муха»*; *«Рідна мати і б'є, та не болять, а свекруха словами б'є гірше, ніж кулаками»*. Прислів'я попереджають невістку, щоб вона й думати не могла про самостійність і в усьому підкорялася свекрусі (*«Навчай мене, моя мати, як свекрусі догоджати»*), хоча все одно це не зробить її життя щасливішим і спокійнішим (*«Свекрусі годити, як ситом воду носити»*). Так само ворогували зять з тещею (*«Цап – не скотина, зять – не людина» – «Тещиною язика аришином не зміряєш»*), особливо коли зять йшов у прийоми (*«В прийомах приймаки і на віник кажуть «ви», а на козу – «дядина»*). Та навіть найкращий зять ніколи не стане для тещі сином (*«Білий сніг – то не сир, добрий зять, та не син»*), тому *«Лучче у сина під полом, ніж у зятя за столом»*.

У близькому колі родини знаходяться й куми, бо вони були людьми не випадковими: *«Кого люди за люди мають, з тим кумуються»*. Щоправда, саме між кумами часто могли виникнути чвари, причинами яких ставала майнова нерівність (*«Як Микита воли мав, то Микита кумував, а як воли одпали, кумувати просить перестали»*), пліткарство (*«Знає кума – знає півсела»*), брак розуму (*«Кума без ума, а в кума і того нема»*), а то й подружня зрада (*«Полюбив кум куму, бо не було кому»*).

Проаналізовані нами прислів'я дозволяють стверджувати, що родина для українського етносу – одна з довічних цінностей. Ці одиниці фіксують всі етапи побудови сім'ї та різні аспекти її життя, тому їх основними темами є вибір шлюбного партнера, стандарти поведінки в родині, виховання дітей, ставлення до рідні.

Паремії вербалізують головні традиції патріархального родинного укладу українців: сім'я трималася на чоловікові-хазяїні, а жінка-дружина була дбайливою господаркою та піклувалася дітьми; основним завданням родини визнавалося продовження роду та виховання дітей на основі християнського світогляду; сім'я мала підтримувати близькі стосунки з ріднею та шанобливо ставитися до старшого покоління.

У прислів'ях об'єктивується система родинних цінностей українського народу, найважливішими з яких є міцна сім'я, створена на основі взаємного кохання; рівноправність, взаєморозуміння та повага у шлюбі; працелюбність, розум і добрий характер у чоловіка та дружини; діти; мати – Берегиня домашнього вогнища; взаємодія з іншими членами роду.

Гендерні стереотипи, що знайшли відображення у пареміях про сім'ю, пов'язані перш за все з традиційним розподілом ролей і стосуються організації господарської діяльності, виховання дітей та верховенства в сімейному житті.

Очевидна річ, що сучасна українська сім'я відрізняється від традиційної. Її модель, як твердять соціологи, наближається нині до європейської та американської, але, на жаль, при цьому спостерігається зниження і профанація сімейних цінностей, позитивні старі традиції вже не діють, а нові норми ще не склалися.

У такій ситуації, як ми вважаємо, саме прислів'я, що визначають уяви українців про щасливу родину, можуть стати тою ланкою, яка з'єднає минуле з сучасним. Адже лише ввібравши все краще з минулого і трансформували його в сьогодні, урахувавши вимоги нинішнього життя, наша нація може відродити повагу до вічних родинних цінностей, консолідуватися та зберегти життєздатність.

Звичайно, у межах однієї статті неможливо дослідити весь ідейно-змістовий обсяг матеріалу стосовно народних поглядів на сім'ю, зафіксований в українському паремійному фонді. Виявлення

специфічно українських сімейних установок та традицій, аналіз «збоїв» ціннісних сценаріїв, детальний розгляд гендерного аспекту прислів'їв про сім'ю, порівняльний опис обумовлених часом змін у сімейних цінностях українців – завдання подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лукашевич М. П. Соціологія. Загальний курс : навчальний посібник / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков. – К. : Каравела, 2006. – 408 с.
2. Оксамитна С. М. Гендерні ролі та стереотипи // Основи теорії гендеру. – К. : «К.І.С.», 2004. – С. 156 – 182.
3. Ромовська З. В. Українське сімейне право : підручник / З. В. Ромовська. – К. : Правова єдність, 2009. – 500 с.
4. Скуратівський В. Т. Русалії / В. Т. Скуратівський. – К. : Довіра, 1996. – 734 с.
5. Цимбалістий Б. Родина і душа народу / Б. Цимбалістий // Українська душа. – К. : МП «Фенікс», 1992. – С. 66 – 96.

КОРНЕВА Л.

ТРАДИЦИИ ЭТНОСА В УКРАИНСКИХ ПОСЛОВИЦАХ О СЕМЬЕ

В статье рассмотрены пословицы о семье, которые репрезентируют один из фрагментов языковой картины мира украинского этноса. Исследована система традиционных взглядов украинцев на семью и семейную жизнь, выделены главные особенности уклада патриархальной семьи. Особое внимание сосредотачивается на основных ценностных установках, касающихся брака, характеристик новобрачных, семейной жизни и воспитания детей. Проанализированы проявления отдельных гендерных стереотипов, зафиксированных в поговорках.

Ключевые слова: языковая картина мира, пословица, семья, семейные ценности, гендерные стереотипы.

KORNEVA L.

ETHNIC TRADITIONS IN UKRAINIAN PROVERBS ABOUT A FAMILY

The article reveals the essence of the proverbs about family, which represent one of the fragments of language picture of the world in Ukrainian ethnos. These units reflect universal and national-cultural family values, determine priorities of family life, and dictate patterns of behavior in important situations.

Proverbs describes that culture which belongs to one of the main features of the Ukrainian people. They record all stages of building up a family and the various aspects of its life.

The article includes analysis paremia guidelines that act as regulators of value-regulatory control process of creating a family and its functioning: choice of marriage partner, standards of behavior in the family, parenting, and attitude to relatives. A great attention is drawn to the expression of certain gender stereotypes which associated with traditional distribution of roles and relating to the organization of economic activity, parenting and rule of family life.

A study carried out by the author, enables identification of the main features of the traditional Ukrainian family structure: a host of the family was a bread-maker and in charge of the hearth and a and a hostess took care of children; the main task of the family was to respect the ancestors and bring up their children based on Christian values; family had to maintain close relationships with relatives and be respectful to the older generation.

Proverbs objectify the system of the family values of the Ukrainians, the most important of which are: strong family, based on mutual love; equality, mutual understanding and respect in a marriage; hard work, intelligence and good nature of man and wife; children; mother-homemaker; interaction with other members of the family.

At the same time paremias expose and condemn the shortcomings of family life, warned about possible problems, include certain didactic maxim that enhance the educational impact of these folklore texts.

The main idea of the article is that Ukrainian proverbs about a family show explicitly a large stratum of simplified and idealized worldview of everyday family life. They define priorities of the traditional family life and understanding a concept of a happy family by Ukrainians, which can not only help revive family values, but also realize their own national and cultural identity.

Key words: language picture of the world, sayings, proverbs, family, family values, gender stereotypes.